

УДК 398.41(477.82)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.03.670>

«ОДОЙДИ, НЕЧИСТА СИЛА! ОСТАНЬСЯ, СВЯТИЙ ДУХ!»: АПОТРОПЕЇЧНІ МОТИВИ В СТРУКТУРІ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ВОЛИНЯН

Анастасія КРИВЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9353-2919>

кандидат історичних наук, науковий співробітник

Інститут народознавства НАН України,

відділ етнології сучасності,

проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна

e-mail: n.d.kryvenko@gmail.com

Народна демонологія — одна з невід'ємних складових традиційної календарної обрядовості українців. Демонологічні мотиви народного календаря — етнологічна тема, що досліджена лише почасти в українській народознавчій науці. Тому дослідження окремих складових народної демонології в календарному контексті — науково значиме завдання. *Актуальність* дослідження зумовлена ще й з'ясуванням регіональної специфіки апотропеїчних мотивів в структурі календарної ритуалістики жителів етнографічної Волині — району з добрим збереженням та побутуванням давніх вірувань та обрядів, які, проте, потребують ширшого висвітлення в науковій літературі. *Метою* розвідки є наукова характеристика традиційних способів магичної нейтралізації чорта, репрезентованих у календарних повір'ях, звичаях і обрядах волинян. *Об'єктом* дослідження є календарна обрядовість волинян, а *предметом* — детерміновані демонологічними уявленнями календарні перестороги, заборони, звичаї і обряди, спрямовані на недопущення, нейтралізацію та знищення чорта. Розвідка ґрунтується на засадничих *методологічних підходах* до комплексного історико-етнологічного вивчення етнокультурних явищ й охоплює застосування різних методів (польового спостереження, типологічного аналізу, структурно-функціонального, порівняльно-історичного, реконструктивного, структурно-семантичного). Апотропеїчні мотиви в структурі календарної обрядовості волинян висвітлені народознавцями фрагментарно, контекстно, тому основою роботи є польові етнографічні матеріали.

Чимало з досліджених явищ мають загальноукраїнські та іноетнічні паралелі, водночас виявлено локальну специфіку певних охоронних звичаїв, які є характерними насамперед для волинян.

Ключові слова: демонологія, чорт, Волинь, народний календар, свято, обрядовість, повір'я, уявлення.

Anastasiia KRYVENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9353-2919>

Candidate of Sciences in History, Researcher

of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine,

in the department of Modern Ethnology

15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: n.d.kryvenko@gmail.com

«GO AWAY, UNCLEAN POWER!
STAY, THE HOLY SPIRIT!»: THE APOTROPAIC
MOTIVES IN THE STRUCTURE
OF THE DEMONOLOGICAL TRADITION
OF THE VOLYNIA NS

Folk demonology is one of the most important components of the traditional calendar ritual of Ukrainians. The demonic motives of the folk calendar are an ethnological theme that has been studied only partly in the Ukrainian ethnographic science. Therefore, the study of individual components of folk demonology in the calendar context is a scientifically important task. The magic neutralizing the devils represented in the calendar tradition of the residents of the ethnographic Volyn are the *actual* task in modern ethnological science. It is especially advisable to carry out regional studies in the territory of the ethnographic Volhynia — an area with good preservation and the existence of ancient beliefs and rituals, which, however, require a wider coverage in the scientific literature. The *goal* of the article is historical and ethnographic reconstruction of traditional methods of protection and neutralization from the devil, presented in calendar beliefs, customs and ordinances (protective rituals, magical practices using apotropaions, observance of ritual prohibitions and warnings). The *object* of the research is the calendar rituals of the Volyn, and the *subject* is the calendar warnings, prohibitions, customs and rituals aimed at preventing, neutralizing and destroying the devil. The use of various *methods* (field observation, typological analysis, structural-functional, comparative-historical, reconstructive, structural-semantic) allowed to reveal the arsenal of apotropaic means and magic-ritual actions used by Volynians to protect and disperse evil spirits. The article is based on the analysis of published sources and *field materials*.

The origin, distribution, semantics of customs and rituals, modifications, and inter-religious parallels are found out. In the article defines a circle of characters of the Volyn calendar demonarium, and separately examines calendar beliefs about the most popular images in the Volyn demonology — devils and other demons embodying the evil spirit. The article reveals demonologically marked dates and periods (Christmas, New Year, Easter, Whitsuntide and Midsummer holidays, George's and Annunciation days) in which, according to folk beliefs, demonic beings appear among people or exhibit special activity. The research determines that the beliefs most widely represented in the Volyn folk calendar are those about the devils. Most of them are the remains of archaic worldview and have survived to this day, but these phenomena have lost their significance over time, and today, for the most part, they came out of living habits. Many of the investigated phenomena have national and other ethnic parallels, while the local specificity of certain security practices is revealed.

Key words: demonology, devil, Volhynia, folk calendar, festival, ritualism, beliefs, visions.

Вступ. У демонології багатьох народів, зокрема й українців, одним із найвідоміших персонажів є чорт — злісний, підступний і вкрай небезпечний для людини злий дух, якого віддавна вважають уособленням усієї нечистої сили. Традиційні уявлення волинян про активізацію чорта під час відзначення ключових дат народно-церковного календаря відображені не лише в різних повір'ях і фольклорних творах, а й у певних звичаєво-обрядових явищах. А саме — у низці заборон, що їх селяни дотримувалися в той чи інший календарний період, та відповідних засобах охоронної магії, до яких вдавалися з метою захисту від чортів та інших злих істот.

Уявлення про активізацію нечистої сили у визначені періоди та дати народного календаря репрезентовані в автентичних умовиваннях багатьох календарних настанов, пересторог, заборон, звичаїв та ритуально-магічних дій, які мали на меті захистити людину від шкідливого впливу злих сил. Дослідження апотропеїчних мотивів в структурі календарних традицій жителів етнографічної Волині — науково значиме завдання, зважаючи на недостатню вивченість як особливостей духовної культури обраного району, так і демонологічної складової народного календаря українців в народознавчій науці загалом. *Актуальність* дослідження зумовлена ще й високим рівнем збереження давніх демонологічних уявлень та побутуванням оберегових ритуально-магічних практик в календарних традиціях волинян. *Об'єктом* дослідження є календарна обрядовість волинян, а *предметом* — детерміновані демонологічними уявленнями календарні перестороги, заборони, звичаї і обряди, спрямовані на недопущення, нейтралізацію та знищення чорта.

Мета дослідження — наукова характеристика традиційних апотропеїчних мотивів, репрезентованих у календарних повір'ях, звичаях і обрядах волинян.

Основні завдання дослідження:

- дослідити традиційні народні способи виявлення й знешкодження нечистої сили під час календарних свят;
- з'ясувати апотропеїчну семантику календарних заборон та пересторог;
- визначити загальноукраїнські риси і локальні особливості календарних апотропеїчних мотивів в календарній обрядовості волинян, показати стан їх збереження і функціонування в сучасну пору.

Територія дослідження охоплює етнографічну Волинь, до якої, за сучасним етнографічним районуванням, належать південна частина Волинської і Рівненської областей, південно-західні терени Житомирщини, північно-західні — Вінниччини, північно-східні — Хмельниччини та північні — Львівщини і Тернопільщини. У певному історичному проміжку (друга половина XIX — перша третина XX ст.) ареалогія розсліду включає й Лівобережне Побужжя (Холмщина), позаяк за мовними та іншими етнокультурними ознаками його автохтонне населення однорідне з волинянами.

Хронологічні межі дослідження: середина XIX — початок XXI ст., тобто проміжок від часу активного нагромадження емпіричних даних про демонологічні вірування і календарні звичаї волинян до сучасного періоду побутування досліджуваних явищ.

Розвідка ґрунтується на засадничих *методологічних підходах* до комплексного історико-етнологічного вивчення етнокультурних явищ й охоплює застосування різних методів (польового спостереження, типологічного аналізу, структурно-функціонального, порівняльно-історичного, реконструктивного, структурно-семантичного).

Висовий рівень збереження та побутування демонологічних уявлень та зумовлених ними апотропеїчних практик в народній обрядовості волинян дало можливість авторці та іншим етнологам (Галайчук В., Баглай М., Конопка В. і ін.) впродовж 2009—2017 рр. зібрати вартісний польовий матеріал з обраної тематики, на якому ґрунтується стаття. Залучення цих та інших доступних опублікованих та архівних емпіричних даних кінця XIX — початку XX ст. (праці П. Чубинського, В. Антоновича, І. Біньковського, В. Доманицького, В. Кравченко, С. Рокосовської та ін.) [1, с. 199, 205; 2, с. 375—379, 417—420; 3; 4; 5; 6; 7; 8, с. 5, 19, 63; 9, с. 26, 60, 71, 118; 10, с. 75, 83, 95, 96, 99, 101; 11, с. 281—282; 12, с. 144—147, 157—158, 162—164, 13, с. 10, 21, 23, 25, 27, 29, 30] разом з результатами окремих теоретичних розвідок сучасних дослідників (В. Галайчука, В. Давидюка, М. Баглай, А. Дмитренко) [14, с. 198—240; 15, с. 343—382; 16, с. 215—240; 17; 18; 19, с. 92—93, 122—146, 176—200; 20, с. 606—615; 21, с. 818—824; 22, с. 91—96] дають можливість розкрити тематику дослідження.

Основна частина. З охоронних практик, пов'язаних з циклом різдвяно-водохресних свят, насамперед відзначають використання низки апотропеїв. Так, за звичаєм, що побутував в Старокостянтинівському р-ні Хмельницької обл. (с. Левківка), Бродівському р-ні Львівської обл. (сс. Бордуляки, Станіславчик), Буському р-ні Львівської обл. (с. Спас), у надвечір'я Різдва на кутах святкового стола під скатертиною клали часник, щоб він охороняв сім'ю від нечистої сили, злих духів. Подекуди в кременецькому р-ні Тернопільської обл. під різдвяний стіл і тепер кладуть відомі своїми апотропеїчними властивостями гострі металеві предмети (сокиру, серп), «щоб нічого злого в хату не заходило» [23, арк. 5; 24, арк. 1, 5].

У с. Зіболках Жовківського р-ну Львівської обл. (волинсько-опільське пограниччя) остерігалися, що у вечір перед Водохрещем «дідько» може поцупити з обійстя сани для катання на них своїх дітей. Аби завадити цьому, господар приладжував на ворота чи паркан спеціально виготовлені до цього дня дерев'яні хрестики [25, с. 330].

Як і деінде в Україні, на Волині віддавна одним із найдієвіших охоронних засобів від демонічних істот і загалом різних нещастів вважали свячену воду та ритуальне освячення нею дворів, житлових і господарських споруд, худоби. За традицією, такий обряд, що передбачав застосування й інших оберегів, здійснювали перед святковою трапезою напередодні Йордана. Подекуди також обійстя повторно освячували на саме Водохреще або через кілька днів після свята.

Ритуал освячення відбувався так. Господар дому обходив обійстя з кропилом, зробленим з колосків жита (з різдвяного снопа), і кропив свяченою водою кожну будівлю. Крім того, на дверях житла та інших споруд, над хатніми вікнами малював освяченою крейдою один або три хрестики чи, як, наприклад, в Кременецькому р-ні Тернопільської, випалював їх свічкою на одвірках. В селах Бродівського, Буського, Кам'яно-Бузького, Сокальського, Радехівського р-нів Львівської обл. хрестики-обереги («йордані», «гордані») виготовляли з тіста, соломи чи паперу і вішали їх на вікна та двері будівель на дев'ять чи сорок днів або до Стрітіння. На переконання волинян, усі ці дії мали оберігати дім, його мешканців, а також худобу від злого духа (чорта) і загалом усього лихого: «То

від нечистого» («від злого духа», «од злого», «од лихого»), «щоб куций (чорт) не заходив», «шоб чорт не зайшов в хату, шоб нічо лихе не підступало», «щоб ні до чого в господарстві не приступила нечиста сила», «щоб злий дух не мав доступу», «шоб нечиста сила на другий день не залетіла», «най туди злий дух не підходе», «шоб то лихе чи злий дух, шо хреста боїтьса, не зайшли» і т. п. [26, арк. 42, 45, 50, 60; 27, арк. 11, 53; 28, арк. 23, 65; 29, арк. 8, 37; 30, арк. 282, 236; 31, с. 14; 4, с. 8; 2, с. 2; 17, с. 235; 11, с. 82; 32, с. 126—128; 33, с. 65—74; 34, с. 100; 35, с. 125].

У сучасну пору народний звичай йорданського освячення всього обійстя здебільшого затратився. Його місце зайняла обрядова посвята домівок, яку на Водохреща чи кількома днями пізніше, за церковним каноном, здійснюють священники [26, арк. 42, 50, 60; 27, арк. 11, 35, 53; 29, арк. 8, 37; 23, арк. 150, 236].

Із уявленнями про магічні (охоронні, очисні, лікувальні) властивості йорданської води пов'язані й інші календарні звичаї, зокрема оберегові. Так, для захисту від усього злого, оздоровлення тощо на Водохреща всі члени сім'ї зазвичай трохи надпивають щойноосвяченої води. У минулому з тією ж метою на Йордан її обов'язково додавали до пійла худобі, лили в колодязь (сс. Сміла, Зозулинці Хмельницького р-ну Вінницької обл., с. Мокроволя Білогірського р-ну Хмельницької обл., с. Тартаків Сокальського р-ну Львівської обл., с. Ясне Гоцанського р-ну Рівненської обл.) [23, арк. 83, 114, 240; 29, арк. 37]. Щоб до корів «не підступала ніяка нечиста сила», у деяких селах одразу після Водохреща їм згодовували сіно, яким на свята устеляли долівку (с. Колесники Гоцанського р-ну Рівненської обл.) [36, арк. 9]. В 20-х рр. ХХ ст. жителі с. Польська Дранча неподалік Дубна після свят солому виносили з хати, розклали перед брамою у формі хреста і спалювали, «аби злі духи не мали доступу до дому» [31, с. 2].

Добрим оберегом вважали воду, освячену на Стрітіння. Після церковної служби її пили натщесерце, лили в криницю, доливали до пійла худобі. Крім того, у цей день «стрітенською» водою окроплювали худобу, оселю, щоб «злі духи не чіплялися» (с. Нараївка Славутського р-ну Хмельницької обл., с. Смолява Горохівського р-ну Волинської обл., с. Зозулинці Хмельницького р-ну Вінницької обл.). «Щоб нічого

лихоє до хати не входило», подекуди на Стрітіння полум'ям «громничої» свічки випалювали хрестики на дверях хати (с. П'ятикори Локачинського р-ну) [37, арк. 27; 23, арк. 115; 19, с. 81].

Крім використання певних оберегів, у циклі зимових календарних свят волинян наявні деякі обрядові явища, пов'язані з міфо-ритуальним мотивом вигнання (знищення) нечистої сили. Зокрема він проявляється в деяких дійствах, що відбувалися під час освячення води на Водохрещі.

У давнину йорданське водосвяття, як правило, відбувалося на річці. У момент, коли після релігійної відправи священик занурював хреста в ополонку, присутні біля водойми зчиняли великий галас і починали стріляти з рушниць. Така практика була поширена на теренах всієї Волині й, як випливає із традиційних народних пояснень, подекуди її вважали власне обереговою. Ритуальний галас та стрілянина були спрямовані на відгін, знищення нечистої сили, яка, згідно з повір'ями, в результаті освячення води, виходить з водойми на сушу.

У с. Сінгурах, що неподалік від Житомира, сутність традиції пояснювали так: «Як піп на Водохрещі стромляє хреста в воду, то чорт вискакує з води, а тоді стріляють, щоб забити чорта», «злого духа». В Лановецькому р-ні Тернопільської обл. вірили, що після освячення водойми зі духи тікають до пекла, де перебувають до великодньої ночі (с. Борщівка). Подібні вмотивування не забулися й нині: «Стріляють, щоб ці зілі духи з води вийшли» (с. Зозулинці Хмельницького р-ну), «злого духа одганяли» (с. Стара Олександрівка Пулинського р-ну Житомирської обл.), «нечистий вже вискакував з води» (с. Городиловичі Сокальського р-ну Львівської обл.). За іншими повір'ями, йорданська стрілянина — це «розстрілювання коляди», «застрілювання свят», тобто символічний акт, що ознаменовує завершення різдвяно-водохресного обрядового періоду («це розстрілювали коляду», «Вже застріляємо свята», «Розстріляли вже, кажуть, коляду», «як Ордань, як застрелювали коляду — це ніхто не буде колядувати, не можна» — с. Вільськ Черняхівського р-ну Житомирської обл., с. Морозівка Хмельницького р-ну Вінницької обл., с. Сербинівка Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл. та ін.) [38, арк. 29; 39, арк. 71; 28, арк. 90; 23, арк. 13, 23, 210, 221; 4, с. 8; 2, с. 4; 17, с. 236; 34, с. 101].

У деяких селах Західної Волині до стріляби з рушниць, самопалів вдавалися й на Великдень: під час нічного чування біля багаття, яке розпалювали коло церкви, чи після посвячення пасок (с. Чішки Буського р-ну, с. Стрептів Кам'яно-Бузького р-ну, с. Березівка Радехівського р-ну Львівської обл.). Народних пояснень ритуального змісту таких дій не зафіксовано, дехто з інформаторів гадає, що це було «повідомлення, що свята настають» (с. Чішки Буського р-ну Львівської обл.) [40, арк. 98; 19, с. 160].

Проводячи аналогію з водохресним звичаєм стріляння з рушниць, можна припускати, що й семантика великоднього явища теж могла бути обереговою. З огляду на відомі уявлення про апотропеїчні властивості церковного дзвону, який відлякує, проганяє чортів та іншу «нечисть», охоронного підґрунтя, очевидно, належить шукати й у відомому звичаї, згідно з яким усі бажаючі у великодній та повеликодні дні били у церковні дзвони. Така практика була поширена і на Волині й подекуди на її теренах збереглася дотепер (Буський р-н, Бродівський р-н, Сокальський р-н Львівської обл.). У народі великодньому подзвону також надавали продукуючого значення, вважаючи, що таким чином забезпечать щедрий врожай зернових, гречки, льону [40, арк. 30, 90, 98; 2, с. 23; 41, с. 461].

У великодній традиції волинян наявні й інші охоронні звичаї, наприклад берегове використання свічок, освячених в Чистий четвер. Принісши їх із церкви додому, у багатьох селах Гоцманського р-ну, Здолбунівського р-ну Рівненської обл., Старокостянтинівського та Славутського р-ну Хмельницької обл., Горохівського, Іваничівського та Локачинського р-нів Волинської обл., Пулинського р-ну Житомирської обл. на одвірках і сволюку випалювали хрести. За влучним поясненням одного з носіїв етнотрадиції, так робили, «щоб ніяке нечисте в хату не заходило, щоб померлі не приходили, щоб злий дух не прийшов, щоб ніякі страхіття не приходили» (с. Стара Лішня Іваничівського р-ну Волинської обл.) [26, арк. 37, 42; 28, арк. 49, 98; 29, арк. 58; 42, с. 1; 7, с. 72; 33, с. 69; 19, с. 73].

З подібних міркувань у деяких селах Східної Волині на світанку у Страсний Четвер віником або освяченою вербовою гілкою обмітали подвір'я, «щоб всяке зло од хати одходило», «щоб ніяка нечисть не лізла в хату» (с. Івановичі Пулинського р-ну,

с. Троковичі Черняхівського р-ну Житомирської обл.). Подекуди при цьому промовляли магічне закляття — «*Одойди, нечиста сила! Останься, Святий Дух!*» (с. Стара Олександрівка Пулинського р-ну Житомирської обл.) [28, арк. 27, 82, 97].

Деякими охоронними діями та примовляннями супроводжувалося приготування великодніх страв. Зокрема, у с. Вільську на Черняхівщині при випіканні паски, як і хліба загалом, господиня обов'язково перехрещувала першу буханку, а в Івановичах (Пулинський р-н Житомирської обл.), саджаючи паску до печі, промовляла — «*Тікай, сатана, з хати, бо я буду паску саджати*» [28, арк. 82, 89].

Щоб паска вдалася, була «рум'яною», «гарно сходив хліб в діжці, загнітвся», у багатьох волинських селах її кладуть у піч разом із оберегом — освяченою вербовою гілкою [43, s. 1; 44, s. 2; 33, с. 70]. В Бродівському р-ні Львівської обл. зафіксовано певні рекомендації стосовно апотропеїчного використання води, в якій варили великодні яйця: «*На Великдень, коли варите яйця, треба ту воду вилити в чотирьох вуглах, жеби не лізла такаво якась нечисть на подвір'я*» (с. Монастирок) [24, арк. 6]. Оберегових дій дотримувалися під час спочивання великодніх страв. Згідно з записами з с. Здовбиця Здолбунівського р-ну Рівненської обл. «при споживанні паски на посвяченій пасці горить воскова свічка, а під столом куриться ладан» [43, s. 3].

У деяких селах з обереговою метою використовували рештки посвячених великодніх продуктів. Наприклад, в Горохівському р-ні Волинської обл. (с. Піски), Кам'яно-Бузькому Львівської обл. (с. Руда), Корецькому Рівненської обл. (с. Богданівка), шкаралупу з крашанок закопували на городі, вірячи, що з них виросте марена, яка захищатиме людину та її господарство від «нечисті» [45, арк. 21, 23; 46, с. 181; 13, s. 187]. Подібні вірування існували на Холмщині, де вірили, що марена виросте за сім років, яка вважалася дуже помічна при лікуванні хворіб [47, s. 34; 48, s. 6].

У с. Борщівці Ланівецького р-ну Тернопільської обл. після Великодня під хату закопували кістки зі свяченого м'яса, щоб оберегти оселю від різних нещасть (граду, пожежі тощо) [41, s. 459]. З подібною метою в Новосельцях (Новоград-Волинський пов.), Тесові (Здолбунівський пов., тепер Острозь-

кого р-ну Рівненської обл.) в день св. Юрія такі кісточки закопували в полі [2, с. 30; 49, z. 1].

До дня св. Юрія, а також Зелених свят приурочені й інші обрядодії, пов'язані з уваленнями про потребу захисту від нечистої сили. За їх допомогою воляни найперше намагалися нейтралізувати відьом. Водночас певні дії, наприклад троїцьке клечання обійсть айром, липовим, кленовим і, особливо, осиковим гіллям, подекуди сприймалися і як засоби їх охорони від «*от всякого поганого*», «*від злих духів*» (с. Крученець Черняхівського р-ну Житомирської обл., с. Кутрів Горохівського р-ну Волинської обл., с. Вільгір Гошанського р-ну Рівненської обл. та ін.) [29, арк. 64, 66; 27, арк. 6; 28, арк. 17, 48, 50, 65, 92; 20, с. 613; 50, с. 13; 51, с. 122].

У с. Богунівці Горохівського р-ну Волинської обл. вважали, що клечання осикою є захистом для коней, оскільки чорти полюбляють сплутувати їм гриви [52, арк. 15]. Деінде вірили, що ні відьма, ні інша «нечисть» не приникнуть в хлів, якщо після першого вигону худоби на пасовище (на Юрія), над дверима хліва встромити освячену вербову гілку (с. Зозулинці, Петриківці Хмельницького р-ну Вінницької обл.) [23, арк. 94, 113].

В Старокостянтинівському р-ні Хмельницької обл. оберегом від нечистої сили вважали вінки, які дівчата плели перед Зеленими святами і зберігали до Петра. Такого звичаю, зокрема, дотримувалися у с. Левківці: «*На Зелені святки ходили в вінку дівчата, а потім його зберігали аж до кінця Петрівки... І від «нечисті», і щоб худоба не боліла, щоб була здорова... Десь в хаті вішали*» [23, арк. 224].

На теренах Західної Волині охоронними властивостями наділяли віночки, які, згідно з греко-католицькою церковною традицією, посвячують у четвер наступного тижня після Трійці на свято Божого Тіла (Пресвятої Євхаристії). Такі обереги чіпляли над вхідними дверима хати (або поміщали на горіщі) з певністю, що вони охоронятимуть оселю «від злого духа» (с. Стенятин, Хоробрів Сокальського р-ну, сс. Шуньки, Кути, Циків, Йосипівка, Чішки Буського р-ну, сс. Підгірці, Лугове Бродівського р-ну Львівської обл.) [40, арк. 8, 13, 36, 48, 50, 54, 56, 65, 72, 83, 96; 29, арк. 13, 76].

За загальнопоширеною українською традицією, що збереглася дотепер, на свято Трійці у церквах по-

свячували різні трави, які згодом використовували для різних магічних цілей. Як правило, свячене зілля зберігали за образами, на горині за кроквами, на підвіконнях протягом усього року аж до наступних Зелених свят. У деяких селах одразу після посвяти тріщке зілля чіпляли над дверима хати (над порогом), вірячи, що «злі духи до хати не зайдуть» (с. Богунівка Горохівського р-ну Волинської обл.), що цей оберіг «охороняє в хаті від всіх злих духів...» (с. Хоробрів Сокальського р-ну Львівської обл.) [24, арк. 54; 29, арк. 66].

З подібною метою використовували купальське зілля. Так, в Хмельницькому р-ні Тернопільської обл. зранку на Івана Купала збирали звіробій й відтак вішали його на дверях житлових і господарських споруд або запихали під стріху хати. Вірили, що тепер «нечиста сила вже ніхто нічо не зробить ні худобі, ні в хаті...» (с. Уланів). В Сокальському р-ні Львівської обл. в стріху встромляли чорнобиль, аби захистити дім від різних нещасть і щоб «нечиста сила минала хату» (с. Городиловичі) [29, арк. 3; 23, арк. 98].

Для захисту домівки від «злого», в Старокостянтинівському р-ні Хмельницької обл. в день Івана Купала в стріху хати затикали лопуха (сс. Слобода, Старий Остропіль). Так само робили в селах Бродівського р-ну Львівської обл., а купальський день навіть іменували Іваном Липушником: «Іван Липушник... в кого були хати під сніпками, то пхали липухи» (с. Підгірці) [23, арк. 175, 202; 40, арк. 64].

Засобом, що оберігає від нечистої сили, вважався також полин. У с. Колесниках Гоцанського р-ну Рівненської обл. його обов'язково тримали при собі, коли вдосвіта на Івана Купала рушали в поле чи ліс збирати цілюще зілля [24, арк. 8].

За повір'ями та фольклорними оповідями, що побутовували в різних місцевостях волинського краю (Кременецький р-н, Ланівецький р-н Тернопільської обл., Горохівський Волинської обл. та ін.), певними магічними предметами повинен послуговуватися й той, хто відважиться в купальську ніч піти на пошуки цвіту папороті. Зокрема він має взяти з собою великодній обрус, який треба розстелити біля папороті, та освячений ніж, аби змогти зрізати чарівну квітку й захиститися від нечистої сили. За іншими гадками, від злих духів, що здатні вбити людину, відірвати їй голову, начебто можуть оборонити дії зі

свяченими водою, маком, крейдою (окроплювання, обсіпання, окреслення захисного кола), прикривання голови дванадцятьма макітрами, читання Євангелія абощо [14, с. 200; 18, с. 43; 53, с. 436].

У деяких селах Ланівецького р-ну Тернопільської та Шепетівського р-ну Хмельницької обл. вірили, що під час нічних пошуків цвіту папороті необхідно ходити із запаленою пасхальною чи страшною свічкою. Відтак удома знайдену квітку треба зашити у праву руку, інакше — чорти її видеруть [30, арк. 150—151; 53, с. 436].

За народними віруваннями і легендами, про які вже йшлося, чарівне зілля оберігає нечиста сила, і сміливців, які зазіхнули на нього, може спіткати якась лихо (божевілля, смерть). З огляду на це, до пошуків цвіту папороті начебто вдавалися лише «знаючі» люди. Інші особи, які не мали магічних здібностей, не були охочі до різних чарів та вважали їх гріховним, таких пригод уникали й навіть остерегалися ходити до лісу на Купала: «Хто «знає» — йде і шукає, а хто не «знає», то той не піде шукать» (с. Крученець Черняхівського р-ну Житомирської обл.); «Ці ті люди, що шось вони «знали робить». То вони так робили. А ті, що не «знали», Богу молились, то ці зроду не будуть робить пакость» (с. Іллін Гоцанського р-ну Рівненської обл.); «...тільки ті люди, що шось «знають»... А хто не «знав», то туди не йшли... Ми не ходили, бо ми боялись... Можеш з ума тронуться... то дуже таке погане діло» (с. Колесники Гоцанського р-ну Рівненської обл.); «...казали, що то от не можна там йти, бо то нечиста сила охороняє і то все одно його не зірвеш» (с. Городиловичі Сокальського р-ну Львівської обл.) [29, арк. 8, 23, 36, 65; 26, арк. 2; 28, арк. 110; 23, арк. 242].

В окремих селах з охороною від злих духів пов'язували відому практику перестрибувати через купальське вогнище. Так, у с. Уланові Хмельницького р-ну Вінницької обл. вірили, що коли «...плигаєш через цей вогонь, то спалюєш цю нечисту силу» [23, арк. 99].

Мотив знищення нечистої сили прослідковується і в деяких інших купальських обрядах, зокрема в ритуальному спалюванні тих чи інших її уособлень (кінська голова, солом'яна лялька, звана «чортом»). Побутовання таких явищ зафіксовано подекуди в Горохівському р-ні Волинської обл. (сс. Брани, Стрільче)

та Сокальському р-ні Львівської обл. (с. Жужеляни) [18, арк. 52, 54].

У післякупальський період демонологічні мотиви, виражені в певних оберегових обрядодіях, почасти представлені лише в звичаєвості, приуроченій до початку жнив (переважно вони відбувалися після Івана Купала, Петра). Так, у селах Гоцанського р-ну Рівненської обл., Славутського р-ну Хмельницької обл. й деінде на Волині у перший день збору зернових частину вижатого колосся укладали в хрестоподібні віхті, які клали на копи для захисту врожаю від «злого духа» («Він не підступить, як хрестик лежить») [55, арк. 15; 56, арк. 11; 57, с. 64].

З апотропеїчною та продукуючою метою децю раніше (в основному на Зелені свята, рідше — на Юрія, Преполовнення, Весняного Миколи) у багатьох волинських селах, за давньою народно-церковною традицією, влаштовували ритуальні обходи нив з іконами та хоругвами. Зазвичай участь у такому обрядовому дійстві брали господарі полів та члени їхніх родин, а також церковний клір на чолі зі священником, який відправляв молебні та освячував посіви. У народі вірили, що завдяки цьому вдасться примножити врожай, захистити ниви від негоди, шкідників та злих духів [24, арк. 49, 95; 23, арк. 17; 19, с. 211—212; 58, с. 63]. Обрядові обходи полів, поселення, освячення криниць відбувалися й оказіонально, наприклад у період посухи чи затяжних дощів [24, арк. 104; 23, арк. 205, 280].

Крім застосування проти злих сил різних засобів охоронної магії, у час календарних свят волиняни дотримувалися низки заборон, теж надаючи їм оберегового значення. Так, скажімо, у с. Гуті Сокальського р-ну Львівської обл. вважали, що коли в період різдвяно-новорічних свят рушаєш у дорогу, не можна оглядатися назад себе, аби не побачити «нечисть» [59, s. 184].

Щоб не прикликати чорта, в Кременецькому р-ні Тернопільської обл. в зимові святки остерігалися свистіти в хаті та їсти надворі. На цих же теренах (с. Великі Бережці) та на Новоград-Волинщині (сміт Ярунь) вважали, що присутні за святвечірнім столом (насамперед діти) не повинні хитати ногами, щоби не «колисати чорта» [14, с. 200; 17, с. 217; 12, s. 202].

Більш відома на теренах Волині і України загалом календарно-обрядова заборона зобов'язувала утримуватися від прання у водоймі одягу впродовж од-

ного або двох тижнів після святкування Водохреща. В основі табуації лежать уявлення про неприпустимість осквернення води, яка після йорданського освячення очищена від усього «злого», «поганого», «нечистого» і є «святою» [30, арк. 43, 116, 124, 136; 2, с. 5; 12, s. 146].

За віруваннями, які наприкінці XIX ст. зафіксував на Сокальщині Б. Сокальський, злі сили, яких, мовляв, вигнав з води хрест, обов'язково повернуться туди знову після того, як хтось випере у водоймі одяг (с. Копитів) [59, s. 258]. Сучасні польові записи з цих же теренів засвідчують, що такі традиційні повір'я не забулися дотепер: «... воду святили по ополонках і нечистий вже вискакував з води, бо він в свяченій воді не може бути. А потім шматі прали тими прачима, праника ми такими дерев'яними. Ну, і як жінка хляпне тим праником, чорт обов'язково скаче в воду. І вже знов будуть в воді чорти...» (с. Городиловичі Сокальського р-ну Львівської обл.) [29, арк. 8].

Із уявленнями про воду як одне з місць сталого перебування нечистої сили пов'язана також відомо на Волині заборона купатися в річці після Іллі. У багатьох волинських селах вірили, що саме від цього дня настає час, коли «приходять темні сили», коли «вже сатана в воді». Заходить у неї не варто, бо чорти можуть утопити людину (с. Воронівці Хмельницького р-ну Вінницької обл., с. Стара Олександрівка Пулинського р-ну, с. Троковичі Черняхівського р-ну Житомирської обл., с. Сербинівка Старокостянтинівського р-ну, сс. Мокроволя, Шуньки Білогірського р-ну Хмельницької обл. та ін.) [28, арк. 29, 93, 96; 29, арк. 5; 23, арк. 8, 36, 68, 88, 126, 147, 166, 197, 217, 232, 244, 282].

У деяких селах Білогірського р-ну Хмельницької обл. гадають, що на Івана Купала чорти «ховаються» на деревах і тому в цей день забиратися на них не варто. Хто не зважить на пересторогу — наражається на смертельну небезпеку: «чорти, кажуть, лезуть [по деревах], скинут і вб'єшся; чорт вб'є тебе» (с. Водички) [23, арк. 282].

Відомості про ще одну своєрідну заборону вдалося занотувати в с. Кутах Буського р-ну Львівської обл. Суть обмеження полягала в тому, що до Івана не можна їсти порічок, вишень, бо в ягодах, мовляв, «чорти сидять в зернятах, всередині ягоди сидить чорт» [40, арк. 12].

Остерігаючись нечистої сили, у той чи інший час волиняни дотримувалися й низки інших (позаобрядових) заборон. Так, у деяких селах вважали, що в час від заходу сонця до світанку, який належить «темним силам», не бажано виходити з хати, виглядати у вікна, а також їх відкривати (щоб злі духи не «влетіли» в оселю). В інших — існували застереження ходити по межах, спати в борозні, бо там «чорт може задушить»; будувати хати на місці чиєсь загибелі, на роздоріжжях тощо, бо в такій будівлі «дідьки» будуть пакостити і т. ін. [23, арк. 30, 85, 104—105; 54, арк. 22; 27, арк. 19, 30; 28, арк. 11, 86; 55, арк. 11, 21; 11, с. 98; 9, с. 62; 59, с. 63; 60, с. 321—322, 325; 35, с. 111; 12, с. 195; 58, с. 250].

Із уявленнями про нечисту силу та можливі способи її нейтралізації пов'язані також деякі інші позакалендарні явища, про які теж загально згадаю задля повноти розсліду. Принагідно зауважу й відображення деяких охоронних мотивів у волинському фольклорі.

Отже, при з'яві чорта, неперсоніфікованих «злого духа», нечистої сили, «примари» абощо, селяни читали молитви, хрестилися, споруджували в місцях, де «чіплявся блуд», каплицю, «фігуру» (хрест), пили натщесерце свячену воду, окроплювали нею житло, хлів, худобу, сипали навколо хати, під поріг хліва, браму освячений мак чи сіль, обкурювали житлові та господарські споруди ладаном, страхополохом тощо. Існувала також практика садити в городі тою і марену, бо вони, начебто, захищають дім від усякої «нечисті» [27, арк. 8, 14, 40; 29, арк. 3, 32; 28, арк. 64, 76; 40, арк. 88; 23, арк. 186; 1, с. 82, 83; 9, с. 53; 13, с. 170, 176].

Вірування в те, що ці рослини є оберегом від демонів, наявні й у фольклорі волинян. У ньому також є згадки про інші охоронні засоби: аби знешкодити чорта, треба «вдарити ним до порога», кинути йому в лоба освяченого в трьох церквах гудзика; щоб «зарізати» чорта, який «крутить» вихор, у нього треба кинути освяченого ножа; при появі вихору необхідно тричі сплюнути, а коли «водить блуд» — згадати, в який день тижня торік було Різдво і т. ін. [61, арк. 45; 62, арк. 57 зв; 29, арк. 2, 32; 27, арк. 43; 28, арк. 11, 64; 23, арк. 14, 67, 95, 186, 212; 9, с. 71; 63, с. 201].

Як і деінде, на Волині засобом охорони від демонів вважали складання дулі. До берегових жестів

відносили й хресне знамення. При зустрічі з чортом, відьмою радили перехрестити і себе, і демонічну істоту, яка дуже боїться знаку хреста (пор. приказку: «Чорта хрести, а він кричить: «Пусту!») [28, арк. 5, 52, 76, 82, 97, 102, 122; 26, арк. 7, 30, 42; 27, арк. 8, 10, 27, 32, 37, 41; 29, арк. 7, 32, 74; 23, арк. 49, 195, 212, 246; 64, с. 124].

У деяких міфологічних легендах йдеться про те, що хресне знамення допомагає людині вийти з-під впливу демонічних чарів. Особи, кому випало побувати на весіллі чи хрестинах у чорта, після перехрещування виявляли, що насправді знаходяться в болоті [27, арк. 41, 50]. Універсальний оберег, який, на переконання волинян, захищає від різних демонів (чортів, відьом, мерців) — християнські молитви. А саме — «Отче наш», «Да воскресни Бог наш», «Ісусе, сину Божий, одведи од мене нечистого» [27, арк. 10, 41; 28, арк. 76; 9, с. 69].

Висновки. З метою захисту від чортів і, ширше, нечистої сили у календарний і позаобрядовий час волиняни дотримувалися низки обрядових заборон та послуговувалися різними засобами охоронної магії. Зокрема використовували ряд оберегів (серп, ніж, часник, осика, свячені вода, крейда, свічка, зілля, вінки та ін.), чинили певні обрядодії, спрямовані на недопущення нечистої сили до житла і господарських будівель, нейтралізацію, вигнання, знищення чортів та інших злих духів.

Аналіз широкого кола порівняльних даних засвідчує, що у XIX — на початку XX ст. різні, зокрема й подібні до волинських, календарні берегові звичаї побутували в жителів всієї України і загалом у багатьох європейських народів. До найпоширеніших реалій належали охоронні обрядодії зі свяченою водою, свічкою, маком, сіллю, крейдою, вербовою гілкою тощо [65, с. 16; 66, с. 294; 67, 74; 68, с. 220; 69, с. 1; 70, с. 205—207; 71, с. 39, 51; 72, с. 181—192].

Як і в кожній етнотрадиції, в українській збереглося чимало своєрідних явищ. Це, наприклад, звичаї випалювати свічкою хрести на стінах хати перед святвечірньою трапезою, обводити глиною або крейдою будівлі на Голодну кутю, розпалювати надворі вогнище з осикових трісок в Чистий четвер (Полісся); підкурювати худобу димом від саморобних «арданських хусток» на Водохреще (Поділля); стріляти з пістолів перед Святвечором, робити дьогтем

хрестики на дверях стаєнь на Юрія, переводити худобу через «юрійську ватру» (Гуцульщина), давати коровам паляницю з часником на Йордан (Бойківщина) тощо [73, с. 371, 372; 74, с. 496, 530; 75, с. 67—68; 58, с. 123, 147, 165].

Ряд прикметних охоронних явищ можна виокремити у календарній традиції жителів етнографічної Волині. Наприклад, звичаї обмітати хату вербовою гілкою в Чистий четвер, використовувати для захисту від «нечистого» віночки, сплетені на Зелені свята, встромляти в стріху житлових та господарських будівель звіробій, чорнобиль на Купала і т. ін. Відзначають також своєрідні народні пояснення певних ритуальних практик і заборон (перестрибувати через купальське вогнище, перехресувати паску перед саджанням її в піч, не споживати ягоди до Івана Купала та ін.), супровід окремих обрядодій магічними заклинаннями.

У тих чи інших районах Волині деяких стародавніх охоронних звичаїв дотримуються й у нинішній час (малювання хрестиків-оберегів у хатах і хлівах напередодні Водохреща, биття на Великдень у дзвони, троїцьке клечання обійстя осикою та ін.). Крім того, збереглося також чимало фольклоризованих оповідей про різноманітні магічні способи боротьби з нечистою силою у недалекому минулому. Інші явища з плином часу втратили свою світоглядну і ритуальну значущість і сьогодні здебільшого вийшли з живого побутування (випалювання на одвірках і стінах хат хрестів, ритуальні обходи житлових і господарських споруд, полів, стрілянина з рушниць, обмітання обійсть тощо).

1. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. *Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским*. Санкт-Петербург, 1872. Т. 1: Верования и суеверия. Загадки и пословицы. Колдовство. 224 с.
2. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. *Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским* Санкт-Петербург, 1872. Т. 3: Народный дневник. 490 с.
3. Антонович В. *Чари на Україні*. Львів: НТШ, 1905. 78 с.
4. Беньковский И. Поверья, обычаи, обряды, суеверия и приметы, приуроченные к «Риздвяным Святам». *Киевская старина*. 1896. Т. 52. Кн. 1. Отд. 2. С. 1—9.
5. Беньковский И. Мак в народной демонологии на Волини. *Киевская старина*. 1905. Т. 89. Кн. 4. Отд. 2. С. 34—36.
6. Беньковский И. Осина в верованиях и в понятии народа на Волини. *Киевская старина*. 1898. Т. 62. Кн. 7—8. Отд. 2. С. 6—9.
7. Беньковский И. Обычаи и поверья, приуроченные к «Велькодню». *Киевская старина*. 1895. Т. 49. Кн. 5. Отд. 2. С. 70—76.
8. Етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком на Волині та по сумезних губерніях. *Труды Общества Исследователей Волини*. Житомир, 1911. Т. 5. 80 с.
9. Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по де-яких інших, недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. *Етнографічні матеріали*. Житомир: Робітник, 1920. 160 с.
10. Кравченко В. Етнографічний нарис (про Волинь). *Древляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю*. Львів: ІН НАН України, 1996. Вип. 1. С. 257—282.
11. Кравченко В. З побуту й обрядів північно-західної України. *Волинський науково-дослідчий музей*. Житомир, 1928. Т. 1. С. 67—114.
12. Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w powiecie Zwiąhelskim. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. Krakow, 1887. Т. 11. Dz. 3. S. 130—228.
13. Rokossowska Z. O świecie roślinnym, wyobrażenia, wierzenia i podania ludu ruskiego na Wołyniu, we wsi Jurkowszczyźnie pow. Zwiąhelskim. *Zbiór wiadomości do antropologii krajowej*. Kraków, 1889. Т. 13. Dz. 3. S. 163—199.
14. Галайчук В. Демонологія Кременеччини. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2012. Вип. 47. С. 198—240.
15. Галайчук В. Традиційні уявлення про домовика на історико-етнографічній Волині. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2013. Вип. 48. С. 343—382.
16. Галайчук В. *Українська міфологія*. Харків: Клуб сімейн. дозвілля, 2016. 288 с.
17. Галайчук В. Різдвяно-Водохресні свята в околицях Кременця. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2009. Вип. 44. С. 215—240.
18. Давидюк В. *Купало на заході Волині*. Луцьк: Вежа-друк, 2015. 75 с.
19. Пуківський Ю. *Весняна календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині*. Львів, 2015. 312 с.
20. Баглай М. Обрядові функції троїцької рослинності у волинян (за етнографічними матеріалами експедиції 2009—2010 рр.). *Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 4. С. 606—615.
21. Баглай М. Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини. *Народознавчі зошити*. Львів, 2015. № 4. С. 818—824.
22. Дмитренко А. Різдвяні звичаї на Волині (за польовими дослідженнями). *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володи-*

- мир-Волинського та Волині: мат.-ли 47 Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф. Луцьк, 2013. С. 91—96.
23. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 737. Арк. 1—283 (Кривенко А. Календарні звичаї та повір'я волинян. Польові матеріали, зібрані у селах Хмельницького р-ну Вінницької обл., Старокостянтинівського та Білогірського р-нів Хмельницької обл., Лановецького р-ну Тернопільської обл., 2014 р.).
 24. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 330-Е. Арк. 1—205 (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарна обрядовість волинян», зафіксовані Баглай Марією Василівною 5—20 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області).
 25. Пастернак Я. Звичаї та вірування в с. Зіболках Жовківського повіту. *Матеріяли до етнології й антропології*. Львів, 1929. Т. 21—22. Ч. 1. С. 321—352.
 26. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 288-Е. Арк. 1—63 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані Кривенко Анастасією Олександрівною 3—17 липня 2011 р. у Гошанському та Острозькому районах Рівненської області).
 27. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 337-Е. Арк. 1—53 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані Кривенко Анастасією Олександрівною 5—20 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області).
 28. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 496-Е. Арк. 1—122 (Польові етнографічні матеріали до теми «Календарний пласт волинської демонології», зафіксовані Кривенко Анастасією Олександрівною 3—15 липня 2013 р. у Черняхівському, Червоноармійському, Володар-Волинському районах Житомирської області).
 29. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 497-Е. Арк. 1—80 (Польові етнографічні матеріали до теми «Календарний пласт волинської демонології», Кривенко Анастасією Олександрівною 6—11 серпня 2013 р. у Сокальському районі Львівської області та Іваничівському районі Волинської області).
 30. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 15. Спр. 256 (В.). Арк. 1—193 (Кравченко В. Збірка етнографічних та фольклорних матеріалів. Записи різних збирачів: Народний календар. Ч. V. 1941).
 31. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kola Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*. Nr. 196. Obrzędy ludowe na Wołyniu w czasie świąt Bożego Narodzenia, 1932.
 32. Кривенко А. Апотропеїчна семантика водохресної обрядовості у волинян (на основі польових матеріалів з Сокальщина). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. Рівне, 2014. Вип. 25. С. 126—128.
 33. Кривенко А. Традиційні уявлення волинян про чорта: календарний контекст. *Научные труды SWorld*. Івано-ново: Научн. мир, 2015. Т. 19. Вип. 2. С. 65—74.
 34. Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1930. T. 1. S. 94—106.
 35. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. Wrocław; Poznań: Polskie T-wo Ludozn., 1964. T. 36: Wołyń. 450 s.
 36. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 328-Е. Арк. 1—22 (Польові етнографічні матеріали до тем «Календарна обрядовість» і «Народна демонологія», зібрані Галайчуком Володимиром Васильовичем 8—18 липня 2009 р. у Гошанському районі Рівненської області).
 37. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 296-Е. Арк. 1—129 (Польові етнографічні матеріали до теми «Зимова обрядовість», зафіксовані Савкою Марією Анатоліївною 3—20 липня 2009 р. у Гошанському районі Рівненської області).
 38. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 15. Спр. 202 в. Арк. 1—55+27а (Етнографія та фольклор (одяг, взуття, народна медицина, прикмети, народні оповідання, легенди, приказки та ін.), записані в с. Синьгурі Троянівської вол., Житомирського в'їзду від Євдошука К. Кравченком В. Г. та самим Євдошуком. 1920 р.).
 39. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 15. Спр. 142. Арк. 76 (Кравченко В.Г. Етнографічні матеріали різних збирачів: описи сіл, кошикарство, різдвяні свята і ін. 1909—1923 рр.).
 40. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 773. Арк. 1—109 (Кривенко А. Календарні звичаї та повір'я волинян. Польові матеріали, зібрані у селах Буського та Бродівського р-нів Львівської обл., 2015 р.).
 41. Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w okresie świąt Wielkiej Nocy. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1931. T. 2. S. 456—461.
 42. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kola Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*. Nr. 1234. Zwyczaj wielkanocny we wsi Boczanica, pow. Zdobunowski.
 43. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kola Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*. Nr. 1232. Zwyczaj wielkanocny woj. Wołyńskie, pow. Zdobunów.
 44. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kola Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*. Nr. 1257. Wielkanoc, Machrów, pow. Rawa Ruska, woj. Lwowskie (Staszko T., 1935).
 45. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 334-Е. Арк. 1—77 (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість», зафіксовані Дудою Ольгою Іванівною 5—20 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області).
 46. Кордуба М. Писанки на галицькій Волині. *Матеріяли до українсько-руської етнології*. Львів, 1899. Т. I. С. 169—207.
 47. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kola Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*.

- dzieży Szkolnej*, Nr. 908, Zwyczaj wielkanocne we wsi Dys. woj. Lubelskie.
48. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kola Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*, Nr. 919, Zwyczaj wielkanocne we wsi Rogów, pow. Hrubieszów, woj. Lubelskie.
 49. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Atlas kultury ludowej w Polsce*, Nr. 7856/90. Tęszów, pow. Zdobunów, 1934.
 50. Баглай М. Звичай клечання у народному календарі волинян: семантико-світоглядний аспект. *Проблеми збереження, відтворення та популяризації історико-культурної спадщини в контексті діяльності музеїв просто неба: мат-ли I міжнар. наук.-практ. конф.* Львів, 2013. Вип. 1. С. 7—16.
 51. Кондратович О. *Народний календар Волинського Полісся від свята до свята*. Луцьк: ВООД, 2009. 198 с.
 52. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 332-Е. Арк. 1—32 (Польові етнографічні матеріали до теми «Тваринництво», зафіксовані Демцюх Надією Михайлівною 5—20 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області).
 53. Думнycz N. Święto «Iwana Kupajła» na Wołyni. *Rocznik Wołyński*. Równe, 1934. Т. 3. S. 435—442.
 54. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 1—4. Спр. 210. Арк. 1—24 (Дмитрук Н. Жнива. 1923 р.).
 55. *Архів ЛНУ ім. Івана Франка*. Ф. Р-119. Оп. 17. Спр. 326-Е. Арк. 1—38 (Польові етнографічні матеріали до тем «Календарна обрядовість» і «Народна демонологія», зібрані Галайчуком Володимиром Васильовичем 14—24 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області).
 56. Виноградська Г. Народна семантика жнивських звичаїв та обрядів українців: християнізація символів. *Актуальні проблеми втчизняної та всесвітньої історії*. Харків, 2006. Вип. 9. С. 62—69.
 57. Пархоменко Т. *Календарні звичаї та обряди Рівненщини: матеріали польових досліджень*. Рівне: вид. О. Зень, 2000. 200 с.
 58. Sokalski V. *Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym*. Lwów, 1899. 496 s.
 59. Люта І. Звичаєво-обрядовий супровід народження дитини у волинян. *Народознавчі Зошити*. Львів, 2013. № 1. С. 56—67.
 60. Сілецький Р. Народні будівельні звичаї та обряди мешканців південної Волині (за матеріалами Кременецького району Тернопільської області). *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2013. Вип. 48. С. 319—342.
 61. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 16. Спр. 83. Арк. 1—213 (Етнографічні та фольклорні матеріали від різних дописувачів, що ввійшли до рукописного журналу «Етнограф», який випускали Житомирські педкурси 1922—1924 рр.).
 62. *НАНФ ІМФЕ НАН України*. Ф. 1—5. Спр. 480. Арк. 1—139 (Народні вірування про підвій або вихор та інші вірування. Записи різних збирачів 1925—1926 рр.).
 63. Пуківський Ю. Звичаї та повір'я українців Волині, пов'язані з церковною службою на Великдень. *Народознавчі Зошити*. Львів, 2013. № 2. С. 200—211.
 64. Іванюк І. Народні приказки на Волині. *Літопис Волині*. Вінніпег, 1961. Ч. 5. С. 123—124.
 65. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1912. Т. 15. С. 1—61.
 66. Вархол Н. Жінка-демон у народному повір'ї українців Східної Словаччини. *Науковий збірник музею української культури у Свиднику*. Пряшів, 1982. № 10. С. 275—311.
 67. Поріцька О. *Українська народна демонологія у загальнослов'янському контексті (XIX—поч. XX ст.)*. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2004. 182 с.
 68. Иванов В., Топоров В. *Исследования в области славянских древностей: Лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*. Москва: Наука, 1974. 342 с.
 69. *Archiwum Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kola Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej*. Nr. 1238. Zwyczaj wielkanocne gminy Aleksandryjskiej pow. Rówieńskiego.
 70. Baranowski B. *W kręgu upiorów i wilkolaków*. Łódź, 1981. 395 s.
 71. Pełka L.J. *Polski rok obrzędowy. Tradycje i współczesność*. Warszawa, 1980. 188 s.
 72. Pełka L.J. *Polska demonologia ludowa*. Warszawa: Iskry, 1987. 236 s.
 73. Здоровега Н. Народні звичаї та обряди. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 232—248.
 74. Кутельмах К. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Львів: ІН НАН України, 2006. Т. 2: Етнологія та мистецтвознавство. С. 473—557.
 75. Свидницький А. Великдень у подолян. *Свидницький А. Твори*. Київ: Держ. вид-во худ. літ., 1958. С. 408—472.

REFERENCES

- Chubynskyi, P.P. (1872). Beliefs and superstitions. Riddles and proverbs. Witchcraft. In *Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the Western Russian region, equipped with the Imperial Russian Geographical Society. Materials and research collected by P.P. Chubynsky (Vol. 1)*. Sankt-Peterburh [in Russian].
- Chubynskyi, P.P. (1872). Folk diary. In *Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the Western Russian region, equipped with the Imperial Russian Geographical Society. Materials and research collected by P.P. Chubynsky (Vol. 3)*. Sankt-Peterburh [in Russian].

- Antonovych, V. (1905). *Charm in Ukraine*. Lviv: Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
- Ben'kovskij, I. (1896). Belief, customs, rituals, superstitions and signs, timed to the «Christmas holidays». *Kievskaja starina* (Vol. 52, b. 1, pp. 1—9) [in Russian].
- Ben'kovskij, I. (1905). Poppy in folk demonology in Volhynia. *Kievskaja starina* (Vol. 89, b. 4, pp. 34—36) [in Russian].
- Ben'kovskij, I. (1898). Aspen in beliefs and in the concept of the people in Volhynia. *Kievskaja starina* (Vol. 62, b. 7—8, pp. 6—9) [in Russian].
- Ben'kovskij, I. (1895). Customs and beliefs confined to «Easter». *Kievskaja starina*, (Vol. 49, b. 5, pp. 70—76) [in Russian].
- Kravchenko, V. (1911). Ethnographic materials collected by V. Kravchenko in Volyn and in other provinces. In *Proceedings of the Society of Volyn Researchers* (Vol. 5). Zhytomyr [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (1920). *The customs are in the village of Zabridi and some others who are not far from this village in the areas of Zhitomir district in Volhynia. Ethnographic materials*. Zhytomyr: Robitnyk [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (1996). Ethnographic essay (about Volyn). In *The Drevlians: the collection of articles and materials on the history and culture of the Polesie region* (pp. 257—282). Lviv: The Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (1928). From the life and ceremonies of the northwestern Ukraine. In *Volyn Research Museum* (Vol. 1, pp. 67—114). Zhytomyr [in Ukrainian].
- Kopernicki, I. (1887). A contribution to the ethnography of the Russian people in Wolynia from the materials collected by P. Zofia Rokossovskaja in the village of Jurkowschyzna in the Zwiachel poviats. *Zbior wiadomosci do antropologii krajowej* (Vol. 11, pp. 130—228) [in Polish].
- Rokossovskaja, Z. (1889). About the plant world, imagination, beliefs and the administration of the Russian people in Wolynia, in the village of Jurkowszczyzna, the Zwiachelski poviats. *Zbior wiadomosci do antropologii krajowej* (Vol. 13, pp. 163—199) [in Polish].
- Halajchuk, V. (2012). Demonology of the Kremenets region. *Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 47, 198—240 [in Ukrainian].
- Halajchuk, V. (2013). Traditional ideas about domovyk on historic-ethnographical Volyn. *Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 48, 343—382 [in Ukrainian].
- Halajchuk, V. (2016). *Ukrainian mythology*. Kharkiv: Klub simejnogo dozvillia [in Ukrainian].
- Halajchuk, V. (2009). Christmas and epiphany cycle celebrations around Kremenets. *Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 44, 215—240 [in Ukrainian].
- Davydiuk, V. (2015). *Kupalo in the west of Volyn*. Luts'k: Vezhaprint [in Ukrainian].
- Pukivs'kyj, Yu. (2015). *Spring calendar rituals of Ukrainians of the historical and ethnographic Volhynia*. Lviv [in Ukrainian].
- Bahlaj, M. (2013). On ritual functions of Trinitarian flora in Volhynians (after ethnographic materials of 2009—2011 expeditions). *The Ethnology notebooks*, 4, 606—615 [in Ukrainian].
- Bahlaj, M. (2015). Beast motifs in summer ritualism of volhynians in Zhytomyr region. *The Ethnology notebooks*, 4, 818—824 [in Ukrainian].
- Dmytrenko, A. (2013). Christmas customs in Volhynia (on the field research). *Past and present Volyn and Polissya. Christianity in the history and culture of Volodymyr-Volynsk and Volyn* (Materials of the All-Ukrainian scientific historical-regional studies conference). Luts'k [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2014). Calendar customs and beliefs of the Volynians. Field materials collected in the villages of Khmilnytsky district of Vinnytsia region, Starokostiantynivsky and Bilogirsk districts of the Khmelnytsky region, Lanovets district of the Ternopil region. *Archive of the IN NANU (Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. F. 1. Op. 2. Od. save 737. Arc. 1—283 [in Ukrainian].
- Bahlaj, M. (2010). Field ethnographic materials on the theme «Summer calendar ritual of Volynians», recorded by Baglaj Marya Vasylivna on July 5—20, 2010 in Gorokhivsky district of Volyn region. *Archive of the Ivan Franko LNU (Archive of the Ivan Franko National University of Lviv)*. F. R-119. Op. 17. Act. 330-E. Arc. 1—205 [in Ukrainian].
- Pasternak, Ya. (1929). Customs and beliefs in the Zibolky of Zhovkwa powiat. *Materiały do etnologii i antropologii* (Vol. 21—22, issue 1, pp. 321—352). Lviv [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2009). Field ethnographic materials on the theme «Demonology» recorded by Kryvenko Anastasiia Oleksandrivna in July 3—17, 2011 in Goshcha and Ostroh districts of Rivne region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R—119. Op. 17. Act. 288-E. Arc. 1—63 [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2010). Field ethnographic materials on the theme «Demonology», recorded by Kryvenko Anastasiia Oleksandrivna on July 5—20, 2010 in Gorokhovsky district of the Volyn region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 337-E. Arc. 1—53 [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2013). Field ethnographic materials on the theme «Calendar layer of Volyn demonology», recorded by Kryvenko Anastasiia Oleksandrivna in July 3—15, 2013 in Chernyakhiv, Chervonoarmijsk, Volodar-Volynsk districts of Zhytomyr region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 496-E. Arc. 1—122 [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2013). Field ethnographic materials on the theme «Calendar layer of volyn demonology», recorded by Kryvenko Anastasiia Oleksandrivna in August 6—11, 2013 in the Sokal district of Lviv region and Ivanychiv district of Volyn region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 497-E. Arc. 1—80 [in Ukrainian].
- Kravchenko, V. (1941). Collection of ethnographic and folklore materials. Records from different collectors: Folks calendar

- (Ch. V). *NANF IMFE NAS of Ukraine (National archival scientific collections of manuscripts and phonographs of the M.T. Rylsky Institute of Art, Folklore Studies and Ethnology of the NAS of Ukraine)*. F. 15. Act. 256 (V.). Arc. 1—193 [in Ukrainian].
- Folk rituals in Volhynia during Christmas (1932). *Archive of the IEiAK UJ, KKMS (Archive of the Institute of Ethnology and Cultural Anthropology of the Jagiellonian University, Local history centers of school youth*, Nr. 196 [in Polish].
- Kryvenko, A. (2014). Apotropaic semantics of Theophany rites of the population of Volyn (based on field ethnographic data from Sokal district). In *Actual problems of national and world history. Collection of scientific works of Rivne State Humanitarian University* (Vol. 25, pp. 126—128). Rivne [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2015). Traditional assumptions of volhynians about the devil: Calendar context. *Nauchnye trudy SWorld*. Ivanovo: Nauchnyj mir (Vol. 19, pp. 65—74) [in Ukrainian].
- Dymnycz, N. (1930). Rituals and folk beliefs during Christmas. *Rocznik Wolyński* (Vol. 1, pp. 94—106). Rowne [in Polish].
- Kolberg, O. (1964). Volhynia. In *Dziela wszystkie* (Vol. 36). Wrocław; Poznań: Polskie T-wo Ludoznawcze [in Polish].
- Halajchuk, V.V. (2009). Field ethnographic materials on the theme «Calendar rituals» and «Folk demonology», collected by Galaychuk Volodymyr Vasiliovych in July 8—18, 2009 in Goscha district of Rivne region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 328-E. Arc. 1—22 [in Ukrainian].
- Savka, M.A. (2009). Field ethnographic materials on the theme «Winter Rituals», recorded by Savka Mariia Anatolievna in July 3—20, 2009 in Goshcha district of Rivne region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 296-E. Arc. 1—129 [in Ukrainian].
- Ethnography and folklore (clothing, footwear, folk medicine, signs, folk stories, legends, sayings, etc.), recorded in Syn'huri Troianivs'koi vol., Zhytomir's'koho v'iezdu from Kravchenko V. and Yevdoshchuk K, (1920). *NANF IMFE NAN of Ukraine*. F. 15. Act. 202 v. Arc. 1—55+27a [in Ukrainian].
- Kravchenko, V.H. (1909—1923). Ethnographic materials of various collectors: descriptions of villages, basket, Christmas holidays, etc. *NANF IMFE NAN of Ukraine*. F. 15. Act. 142. Arc. 76 [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2015). Calendar customs and beliefs of the Volynians. Field materials collected in the villages of Busk and Brody district of the Lviv region.). *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 773. Arc. 1—109 [in Ukrainian].
- Dymnycz, N. (1931). Rituals and folk beliefs during Easter. *Rocznik Wolyński* (Vol. 2, pp. 456—461). Równie [in Polish].
- Easter customs in the village of Boczanica, Zdolbunow powiat. *Archive of the IEiAK UJ, KKMS*, 1234 [in Polish].
- Easter customs woj. Wolhynia, Zdolbunowski powiat. *Archive of the IEiAK UJ, KKMS*, 1232 [in Polish].
- Staszko, T. (1935). Easter, Machrow, Rawa Ruska powiat, Lviv region. *Archive of the IEiAK UJ, KKMS*, 1257 [in Polish].
- Duda, O.I. (2010). Field ethnographic materials on the theme «Spring calendar rituals», recorded by Duda Olga Ivanivna in July 5—20, 2010 in Gorokhiv district of the Volyn region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 334-E. Arc. 1—77 [in Ukrainian].
- Korduba, M. (1899). Pysanka on the Galician Volyn. *Materiały do ukraińsko-rus'koj etnol'ogii* (Vol. 10, pp. 169—207). Lviv [in Ukrainian].
- Easter customs in the village of Dys. Lublin region. *Archive of the IEiAK UJ, KKMS*, 908 [in Polish].
- Easter customs in the village of Rogow, Hrubieszow powiat, Lublin region. *Archive of the IEiAK UJ, KKMS*, 919 [in Polish].
- Tessów, Zdolbunow powiat. (1934). *Archive of the IEiAK UJ, Atlas of folk culture in Poland*, 7856/90 [in Polish].
- Bahlaj, M. (2013). The custom of landscaping in the folk calendar of the Volynians: the semantic-ideological aspect. *Problems of saving, reproduction and popularization of the historical and cultural heritage in the context of the activity of open-air museums* (Materials of the International scientific and practical conference) [in Ukrainian].
- Kondratovych, O. (2009). *The folk calendar of the Volynian Polissya from the holidays to the holidays*. Luts'k: VOD [in Ukrainian].
- Demtsiukh, N.M. (2010). Field ethnographic materials on the theme «Animal husbandry», recorded by Demtsyuk Nadiia Mikhailivna on July 5—20, 2010 in the Gorokhiv district of the Volyn region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 332-E. Arc. 1—32 [in Ukrainian].
- Dymnycz, N. (1934). «Ivan Kupajla» festival in Volhynia. *Rocznik Wolyński*. Rowne, 3, 435—442 [in Polish].
- Dmytruk, N. (1923). The harvest. *NANF IMFE NAN of Ukraine*. F. 1—4. Act. 210. Arc. 1—24 [in Ukrainian].
- Halajchuk, V.V. (2007). Field ethnographic materials on the theme «Calendar rituals» and «Folk demonology» collected by Galaychuk Volodymyr Vasyliovych in July 14—24, 2007 in the Slavuta district of the Khmelnyts region. *Archive of the Ivan Franko LNU*. F. R-119. Op. 17. Act. 326-E. Arc. 1—38 [in Ukrainian].
- Vynohrads'ka, H. (2006). Folk semantics of the harvesting customs and rituals of Ukrainians: Christianization of symbols. In *Actual problems of national and world history* (pp. 62—69). Kharkiv [in Ukrainian].
- Parkhomenko, T. (2000). *Calendar customs and rituals of the Rivne region: materials of the field research*. Rivne: vyd. O. Zen' [in Ukrainian].
- Sokalski, B. (1899). *Sokal powiat in the geographic, ethnographic, historical and economic terms*. Lwow [in Polish].
- Liuta, I. (2013). On customary and ritual accompaniment of child-birth by inhabitants of Volhynia. *The Ethnology notebooks*, 1, 56—67. Lviv [in Ukrainian].

- Silets'kyj, R. (2013). Folk construction customs and rituals in south Volyn (Basing on Beliers from Kremenets District of Ternopil Region). *Visnyk of the Lviv University. Historical Series*, 48, 319—342 [in Ukrainian].
- Ethnographic and folklore materials from various contributors included in the manuscript magazine «Ethnographer», which was issued by the pedagog courses in Zhytomyr 1922—1924 rr.). *NANF IMFE NAN of Ukraine*. F. 16. Act. 83. Arc. 1—213 [in Ukrainian].
- Popular beliefs about the whirlwind and other beliefs. Records of various collectors 1925—1926 rr.). *NANF IMFE NAN of Ukraine*. F. 1—5. Act. 480. Arc. 1—139 [in Ukrainian].
- Pukivs'kyj, Yu. (2013). On Volhynian Ukrainians' customs and beliefs connected with church Easter service. *The Ethnology notebooks*, 2, 200—211 [in Ukrainian].
- Ivaniuk, I. (1961). Folk sayings in Volhynia. In *The Chronicle of Volhynia* (Vol. 5, pp. 123—124). Vinnipeg [in Ukrainian].
- Onyschuk, A. (1912). Folks Kalender. Customs and beliefs are tied to some days of the year. *Materiialy do ukrains'koi etnologii*, 15, 1—61. Lviv [in Ukrainian].
- Varkhol, N. (1982). Female demon in the popular belief of the Ukrainians of Eastern Slovakia. In *Scientific collection of the Museum of Ukrainian Culture in Swidnik* (Vol. 10, pp. 275—311). Priashiv [in Ukrainian].
- Porits'ka, O. (2004). *Ukrainian popular demonology in the general Slavic context (XIX — early XX centuries)*. Kyiv: M.T. Rylsky Institute of Art, Folklore Studies and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Ivanov, V., & Toporov, V. (1974). *Research in the field of Slavic antiquities: Lexical and phraseological issues of text reconstruction*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Easter customs of the Alexandria, Rivne region. *Archive of the IEiAK UJ, KKMS*, 1238 [in Polish].
- Baranowski, B. (1981). *In a circle of the vampires and werewolves*. Lodz [in Polish].
- Pelka, L.J. (1980). *Polish ritual year. Traditions and contemporary*. Warszawa [in Polish].
- Pelka, L.J. (1987). *Polish folk demonology*. Warszawa: Iskry [in Polish].
- Zdoroveha, N. (1983). *Folk customs and rituals*. In *Boyko region: historical and ethnographic research* (pp. 232—248). Kyiv: Scientific Opinion [in Ukrainian].
- Kutel'makh, K. (2006). Calendar ritual as an ethnogenetic source. *Ethnogenesis and ethnic history of the Ukrainian Carpathians* (Vol. 2, pp. 473—557). Lviv: IN NAN of Ukraine [in Ukrainian].
- Svydnyts'kyj, A. (1958). Easter in the Podillians. In A. Svydnyts'kyj, *Writings* (pp. 408—472). Kyiv: State Publishing House of Literature [in Ukrainian].